

DOI 10.32626/2309-2254.2021-33.87–103

УДК 94:327(470+438+477)«165»

ГАЗІН Володимир – доктор історичних наук, доцент, доцент кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, вул. Татарська, 14, м. Кам'янець-Подільський, індекс 32300, Україна (hvv1969@ukr.net)

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-9456-623X>

HAZIN Volodymyr – Doctor of Historical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of History of Ukraine, Kamianets-Podilskyi National Ivan Ohiienko University, 14 Tatars'ka Street, Kamianets-Podilskyi, index 32300, Ukraine (hvv1969@ukr.net)

Бібліографічний опис статті: Газін, В. (2021). Москва, Варшава та Чигирин в умовах становлення віленсько-раднотської політичної конфігурації (друга половина 50-х рр. XVII ст.). *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: історичні науки*, (33), 87–103.

МОСКВА, ВАРШАВА ТА ЧИГИРИН В УМОВАХ СТАНОВЛЕННЯ ВІЛЕНСЬКО-РАДНОТСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ КОНФІГУРАЦІЇ (друга половина 50-х рр. XVII ст.)

Анотація. *Мета дослідження* – спираючись на доробок попередників і наявну джерельну базу, проаналізувати позиції та політику керівництва Московії, Речі Посполитої та України, що сформувалися під впливом Віленської та Раднотської угод 1656 р. **Методологія дослідження** спирається на принципи історизму, об'єктивності, всебічності і цілісності, системності, а також на використання методів – аналізу та синтезу, історико-порівняльного, історико-типологічного, проблемно-хронологічного. **Наукова новизна** полягає у тому, що вчергове в історіографії здійснюється спроба прослідкувати перебіг московсько-польсько-українського протистояння, яке набрало нових форм внаслідок укладення Віленської та Раднотської угод, та проаналізувати зусилля сторін, спрямовані на реалізацію власних державних інтересів, сконцентрованих у регіоні Центрально-Східної Європи. **Висновки.** Аналіз військово-політичної ситуації, що склалася в ЦСЄ восени 1656 – навесні 1657 р., пов'язаної з укладенням Віленської угоди та утворенням Раднотської антипольської коаліції, доводить, що вона могла привести до кардинальної зміни співвідношення сил у регіоні. Активними учасниками то-

гочасного військового та політичного протистояння стали Річ Посполита, Московія та Українська держава, які намагалися всіма засобами реалізувати свої державні інтереси. І якщо для Чигирини вони полягали в створенні умов для визволення усіх українських земель з-під влади Польщі, а для останньої гостро постало питання самого існування, то в Москві розробляли різні плани реалізації імперської ідеї. Там прагнули скористатися з кризи Речі Посполитої (тут і антипольське повстання в Україні, і шведський «Потоп», і внутрішні протиріччя, які розхищували польсько-литовську державу, і, врешті, наступ держав Раднотської коаліції) для усунення свого головного суперника в регіоні, а в ідеалі його просто поглинути.

Ключові слова: Україна, Річ Посполита, Московська держава, міждержавні відносини, політика.

MOSCOW, WARSAW AND CHYHYRYN IN THE CONDITIONS OF THE FORMATION OF THE VILNO-RADNOT POLITICAL CONFIGURATION (the second half of the 50's of the XVII century)

Abstract. *The aim of the article is to analyze the viewpoints and front-office policy of Muscovite state, the Polish-Lithuanian Commonwealth and Ukraine, which were formed under the influence of the Compacts of Radnot and Vilno in 1656. The research methodology is based on the principles of historicism, objectivity, versatility, integrity, and systematics, as well as the methods of analysis and synthesis, historical-comparative, historical-typological, problem-chronological, are used. The scientific novelty lies in the fact that one again in historiography the attempt was made to trace the course of the Moscow-Polish-Ukrainian confrontation, which took new forms because of the Vilno and Radnot agreements and to analyze the efforts of the parties to realize their own state interests, concentrated in the region of Central Eastern Europe. Conclusions.* *The analysis of the military-political situation in CEE in the autumn of 1656-spring 1657, connected with the conclusion of the Treaty of Vilno and the formation of the Radnot Anti-Polish Coalition, shows that it could lead to a radical change in the balance of forces in the region. The active participants of the given military and political confrontation were the Polish-Lithuanian Commonwealth, Muscovite state and Ukrainian state which tried by all means to realize their state interests. If for Chyhyryn they encompassed the creation of conditions for the liberation of all Ukrainian lands from the rule of Poland, and for the latter, the question of its very existence arose, in Moscow, various plans were developed for the realization of the imperial idea. They tried to take advantage of the crisis of the Polish-Lithuanian Commonwealth (the anti-Polish uprising in Ukraine, and the Swedish "Flood", and internal conflicts that were swinging the Polish-Lithuanian state, and, finally, the military advance of the Radnot coalition states) to eliminate their main rival in the region, and in an ideal scenario just to take it over.*

Key words: *Ukraine, The Polish-Lithuanian Commonwealth, Muscovite state, interstate relations, politics.*

Постановка проблеми. У 1654 р., прийнявши московську протекцію, Богдан Хмельницький, за умов краху українсько-кримського військово-політичного союзу та провалу молдавської політики, спрямованої на залучення придунайських князівств до антипольської коаліції, все ж отримав союз-

ника у боротьбі проти Речі Посполитої. Однак, невдовзі чітко означилося цілком різне бачення сторонами перспектив українсько-московського союзу. Уже в 1655 р. проявилася бажання Москви здійснити ревізію угоди 1654 р. у бік посилення своїх позицій в Україні та поступового підпорядкування собі гетьманського уряду. Врешті, нехтування інтересами України та амбіційні імперські плани московського двору призвели до започаткування у Немежі під Вільно московсько-польських мирних переговорів. Фактично, було розпочато процес руйнування антипольського об'єднання Москви та Чигирина, а відтак – військово-політичної конфігурації, що склалася в 1654 р.

Власне, в 1656 р. укладенням двох міждержавних угод, Віленської 3 листопада 1656 р. між Московією та Річчю Посполитою та Раднотської 6 грудня 1656 р. між Швецією та Трансільванією, було створено цілком нову політичну реальність, яка призвела до кардинальної зміни співвідношення сил в Центральній-Східній Європі. Дані події стали складовими жорсткого військово-політичного протистояння за домінування в регіоні. Хоча у жодній з угод в якості офіційної сторони не виступила Україна, проте вони безпосередньо торкнулися інтересів українського гетьманату, зробивши його активним учасником і віленського, і раднотського процесів. А становлення віленсько-раднотської політичної конфігурації чітко окреслило стратегічні цілі основних її учасників, зокрема, Москви, Варшави та Чигирина, які за даних умов прагнули їх реалізувати.

Дослідження різних питань, пов'язаних з Віленською та Раднотською угодами, є важливим з кількох причин. По-перше, без аналізу їх змісту та впливу на регіональну геополітику не можна скласти цілісну картину розвитку європейських процесів, які наступили в період після Тридцятилітньої війни в умовах Вестфальської системи. По-друге, враховуючи безпосередній зв'язок згаданих угод з Українською державою, та узалежнення від них реалізації ключових державних програм гетьманського уряду, без їх глибокого і всебічного дослідження, з'ясування позиції та ролі керівництва України, не можливо сформувати цілісну картину подій Української національної революції, зокрема тих, які стосувалися зовнішньої політики, українсько-московських та українсько-польських відносин, розвитку революції на завершальному етапі гетьманування Богдана Хмельницького.

Аналіз джерел та останні дослідження. Дослідження ґрунтується переважно на архівних джерелах, почерпнутих у фондах Центрального державного історичного архіву України (м. Київ), Російського державного архіву давніх актів (м. Москва), Архіву головних актів давніх (м. Варшава) та Бібліотеки-музею князів Чарторийських (м. Краків), а також на опублікованих документах. Слід відзначити, що у вітчизняній та зарубіжній історіографії чимало зроблено в даному аспекті, спостерігається зростаючий інтерес до означеної проблематики. Зокрема, Віленська угода, її підготовка, перебіг самих московсько-польських переговорів, місце в них «українського питання» та результати

проаналізовані в монографії та низці статей Я. Федорука. Основні напрями зовнішньої політики українського гетьманату, зокрема пов'язані із зазначеними угодами, досліджувалися В. Горобцем, В. Смолієм та В. Степанковим, Т. Чухлібом. А. Гурбик присвятив ряд публікацій власне Раднотському договору, участі українського гетьманату в Раднотській антипольській коаліції. Серед російських істориків увагу означеним питанням приділяли Б. Флоря, Т. Таїрова-Яковлева. У польській історіографії – З. Вуйцік.

Мета статті. У даній статті здійснюється спроба проаналізувати позиції та політику керівництва Московії, Речі Посполитої та України, що сформувалися під впливом Вільна та Радноту.

Виклад основного матеріалу. 3 листопада 1656 р. завершилася робота Віленської московсько-польської комісії. Між Варшавою та Москвою було встановлено перемир'я, умовами якого стали елекція Алексея Михайловича на польський престол ще за життя чинного короля Яна Казімежа (рішення про це мало бути прийняте наступним сеймом Речі Посполитої) та утворення московсько-польської антишведської коаліції. Окремо зазначалося, що умов цього перемир'я мали дотримуватися українські козаки («жодних зачіпок та наїздів від царської величності війська і від жовнірів, а ні від козаків запорозьких не має чинитися») (Russian State Archive of Ancient Acts (RSAAA), f. 79, d. 1, b. 88, p. 476–484.; The Central Archives of Historical Records in Warsaw (CAHR), f. 354, d II, b. 20, p. 285–286; The Princes Czartoryski Library in Krakow (PCzL), s. 2111/IV, p. 35–36; Brostovskiy, 1866, p. 540; Complete collection of laws of the Russian Empire, by order of the Emperor Nicholas Pavlovich, compiled, p. 406–410; Saganovich, 1995, p. 62; Kubala, 1917, p. 404–406).

В «українському питанні», яке впродовж всього переговорного процесу було одним з «каменів спотикання», які не давали змоги досягти сторонам згоди, було погоджено його вирішення відкласти до часу обрання царя на польський престол. На час же перемир'я для Війська Запорізького запроваджувалися обмеження, щоб «...козаки запорозькі не лише за межі, у статтях білоцерківських визначені, не втікали, і в володіннях короля його милості Корони польської і Великого князівства Литовського шкоди ніякої... не робили» (Acts relating to the history of Southern and Western Russia, collected and published by the archaeological commission (ASWR), 1873, p. 397).

Яким же був результат Вільна для сторін переговорів?

Головним досягненням для Москви стала примарна обіцянка корони для Алексея Михайловича, а також домовленість про спільний (Москви та Польщі) виступ проти Швеції. Також як здобуток можна розцінювати вирішення територіального питання згідно принципу *uti possidetis* («як володієте, так і володійте») (Chukhlib, 2003, p. 91), що означало визнання за Москвою усіх її завоювань у Литві, Білорусі та збереження протекторату над козацькою Україною. Це при тому, що у Варшаві на початку переговорів наполягали на поверненні до умов Полянівського договору.

Водночас, не можна не погодитися з міркуванням уторського вченого Ш. Гебеї, що царські послы виявилися вельми недалекоглядними й допустилися ряду грубих помилок, не звернувши уваги на юридичні умови, а також правові труднощі скликання сейму (Gebei, p. 39–40). **Власне це стало наслідком їх намагання будь-що домогтися найшвидшого підписання угоди з поляками на умовах передачі Алексею Михайловичу польської корони.**

У Варшаві, своєю чергою, вважали договір з Москвою безумовним своїм успіхом. Перемир'я давало змогу завершити війну на два фронти, відновити боєздатність війська, а також системи державного управління. Можливим стало зосередження усіх сил проти шведів та звільнення захоплених ними польських територій (Nagielski, 2014, p. 105). Цей успіх вартував і обіцянок царським послам польської корони, і того, що повернення втрачених земель (литовських, білоруських та українських) відтерміновувалося. Звичайно, відновлення влади Речі Посполитої на цих територіях можливим було за умови коронації Алексея Михайловича на престол Корони Польської та Великого князівства Литовського. Однак, це згодом могло загрожувати ліквідацією шляхетської демократії, парламентаризму, а відтак – самої Польсько-Литовської держави. Однозначно позитивним наслідком віленських переговорів у Варшаві вважали створення коаліції з Москвою проти Швеції (Pernal, 2013, p. 183).

Україна не виступала стороною переговорів, а її послы навіть не були допущені до засідань віленської комісії. У документах за наслідками переговорів у Вільному ніде не зазначалося про повернення українських земель під польську владу. Також московські послы показово демонстрували наміри її захищати. Однак, у ході кулуарних (неофіційних) розмов обговорювали можливість досягнення компромісу між Польщею та Москвою в «українському питанні». Врешті, питання, що стосувалися України було відкладено до наступного сейму (Pernal, 2013, p. 183).

Польсько-московська угода викликала тривогу в Чигирині. Гетьманські послы змалювали вкрай сумні її перспективи для Війська Запорозького. Покладаючись на інформацію від польських комісарів, вони стверджували, що Москва погодилася на мир саме на умовах Полянівського договору (ASWR, 1861, p. 555–556).

Інформація про хід та результати переговорів, надана гетьманові Р. Гапоненком, вкрай його розлютила. В емоційному пориві він погрожував розірвати угоду з Москвою та шукати турецької протекції, для чого оголосив про скликання старшинської ради (ASWR, 1861, p. 553).

Безумовно, політика царського уряду, яка врешті-решт вилилася у Віленську угоду, цілком випливала з курсу Москви, кінцевою метою якого знищення Речі Посполитої як держави та включення її територій до володінь (імперії) Романових. Він передбачав декілька етапів. На першому мало відбутися утвердження Романових на польському престолі. Другим етапом мало б стати проведення (в умовах коли власне Польща й Литва займали б місце підлеглого партнера (Florya, 2000, p. 14)), реформи політичної системи Речі Посполитої,

у ході якої було б забезпечено перехід престолу в спадок по лінії Романових. У ході третього етапу мало б відбутися остаточне включення територій Речі Посполитої до Московської держави. Це мало остаточно зняти й «українське питання». Врешті мали бути досягнуті дві стратегічні мети Москви – ліквідовано одного з головних суперників в ЦСЄ – Річ Посполиту і сформовано територіальну основу майбутньої слов'яно-православної імперії.

Проте, досягши перемир'я та задекларувавши його умови, Москва та Варшава «загрузли» на шляху їх реалізації. Практичне втілення положень Віленської угоди, у чому була найбільше зацікавлена Москва, наštтовхнулося на протидію з боку значної частини польської верхівки, керівництва ряду європейських держав та католицької церкви. Також істотний вплив здійснював і український чинник.

Слід відзначити, що у Варшаві ще в ході роботи віленської комісії, коли над Річчю Посполитою нависла реальна загроза, у владних колах тривала гостра дискусія щодо доцільності принесення корони в жертву заради перемир'я. Коли ж воно було встановлене, різко зросла кількість противників передачі корони представнику династії Романових (Pernal, 2013, p. 185). У Варшаві зайняли вичікувальну позицію. Сейм, обіцяний на кінець 1656 – початок 1657 р., так і не відбувся. Проти обрання православного царя на польський престол категорично виступило керівництво католицької церкви. Свою позицію означив і сам король Ян Казімеж, який назвав аж 21 причину, які унеможливлювали передачу польської корони Романову. Серед інших, зокрема, йшлося і про загрозу розриву з традиційним союзником – Австрією (Solovev, 1990, p. 36–37). **Останню жодним чином не влашттовувало сходження** **Алексея Михайловича на польський престол.** Там мали свої плани стосовно польської корони (Wójcik, 1982, p. 211).

Зближення Москви й Варшави також могло спричинити до погіршення відносин з Кримом. Там виказували стурбованість з самого початку віленських переговорів, а по завершенні відкрито виступили проти реалізації положень Віленської угоди (RSAAA, f. 79. d. 1, 1656, c. 25, p. 348; Wójcik, 1959, p. 33–34).

Хоча Україна не виступала стороною переговорів, а також безпосередньо не фігурувала в польсько-московських домовленостях, однак власне сама угода та перспективи її практичного втілення не могли не торкатися інтересів Чигириня.

Недопущення представників Хмельницького до засідань віленської комісії, суперечлива інформація щодо перебігу самих переговорів та змісту домовленостей, очевидні намагання Москви та Варшави вирішити свої проблеми коштом Війська Запорозького (у Чигирині були переконані, що Україна була віддана «... як і раніше у володіння ляхам») (Sources on the history of the National Liberation War of the Ukrainian people 1648–1658 pp., 2015, p. 113), змушували гетьмана вжити рішучих контрзаходів, що мали мінімізувати негативні для Війська Запорозького наслідки московсько-польського порозу-

міння. Головний їх негатив – відмова Москви від продовження війни проти Польщі, що вкрай ускладнювало боротьбу за звільнення всіх українських земель з-під польської влади.

Насамперед, український гетьман намагався вплинути на московську позицію. У численних листах та під час зустрічей з царськими послами він продовжував переконувати їх, що Польща не відмовляється від антимосковської політики, звертав увагу на інтриги з боку Варшави (Central State Historical Archive of Ukraine (CSHAU), f. 1407, d. 2, с. 192), вказував на таємні переговори поляків з Туреччиною (CSHAU, f. 1407, d. 2, с. 202).

Як контрзахід проти Віленської угоди варто розглядати участь козацької України (всупереч московської політики та положень Віленської угоди) в Раднотській антипольській коаліції. Її приєднання до антипольського об'єднання Швеції та Трансільванії відбулося ще в ході віленських переговорів, (17 вересня 1656 р. в трансільванському місті Дюлафехерварі було підписано договір між Військом Запорозьким і Трансільванією (ASWR, 1861, р. 546–547; Acts collected in the libraries and archives of the Russian Empire by the archaeological expedition of the Imperial Academy of Sciences, 1836, р. 178–179; Rudawski, 1855, р. 222–223; Khavanova, 2007, р. 349–350).), що, фактично, стало виявом ставлення гетьмана до самого факту проведення польсько-московських мирних переговорів. А 25 вересня до Хмельницького зі Стокгольма було направлене посольство Якоба Тернешельда та Готарда Веллінга. Його метою було вироблення умов майбутнього шведсько-українського договору, який передбачав визнання Швецією незалежності Української держави: посли мали «переконати козаків скласти цілком вільну державу, ні від кого не залежну, проте таку, що знаходиться під протекцією королівської величності (Карла X Густава – В. Г.)». Договір про протекцію передбачав також участь українського війська у воєнних кампаніях Швеції, будь то проти Москви, чи Польщі. Посли прикладали зусилля й для того, щоб розірвати московсько-український союз. Зокрема, акцентували увагу на неправомірних діях з боку Москви стосовно Швеції, коли цар «...без жодних підстав на те напав на володіння його королівської величності і за відсутності короля став воювати їх варварськи і у вищій степені тиранічно». При цьому наголошувалося, що дії Москви суперечать інтересам Війська Запорозького, зверталася увага на неправомірне включення до царських титулів українських земель (Волині, Поділля), «територій, які ніколи не належали до Великого князівства Московського», чим висловлює свої претензії на ці землі (Acts collected in the libraries and archives of the Russian Empire by the archaeological expedition of the Imperial Academy of Sciences, 1836, р. 155–156, 159–160).

Будучи зв'язаною договором про дружбу з Трансільванією Україна де-факто стає учасником трансільвансько-шведської антипольської коаліції, утвореної 16 грудня 1656 р. в угорському місті Радноті (Acts collected in the libraries and archives of the Russian Empire by the archaeological expedition of the Imperial Academy of Sciences, 1836, р. 185). Як зазначав Л. Кубаля, «...уклав-

ши союз з Ракочі, виношував план захопити цілу Русь Червону аж по Віслу, де споконвічно віра руська існувала та мова руська утримувалася» (Kubala, 1917, р. 185). **10 січня 1657 р. гетьман направляє на з'єднання з військами семигородського князя козацький корпус під керівництвом київського полковника А. Ждановича** (Chronicle of the Seer, 1971, р. 74; Лур'їнський, 1991, р. 211).

У результаті успішного наступу військ Раднотської уже 28 березня було здобуто Краків, у другій половині квітня – Люблін, Подлодов, Мінськ, Венгров та Городок, а 23 травня 1657 р. капітулював Брест. На початку червня 1657 р. союзниками було здобуто Варшаву (Hurbyk, 2007, р. 204).

Польське керівництво відчайдушно намагалося врятувати ситуацію. Активно працювала дипломатія, звертаючись за допомогою до Кримського ханства й Туреччини (Sources on the history of Ukraine-Russia, р. 422–425; ASWR, 1879, р. 733–735). Спрямовувалися зусилля на австрійський двір. За допомогу Габсбургам пропонувалася польська корона (Wójcik, 1982, р. 212).

Зважаючи на вагому роль українських військ в антипольській кампанії країн Раднотської коаліції, одним з пріоритетних завдань для Польщі стало замирення з Україною. За умов загострення українсько-московських взаємин після укладення Віленського договору 1656 р., це виглядало досяжним. Таку місію було покладено на чернігівського воєводу Станіслава-Казімежа Беневського, якого вважали знавцем «настроїв козацьких» (Rawita-Gawroński, 1907, р. 8). Важливим для Варшави бачилося порозуміння з Військом Запорозьким ще до сейму, на якому мало обговорюватися питання обрання московського царя на польський престол. У разі позитивного результату місії Беневського Польща отримала б перевагу в подальших переговорах з Москвою («збити Москві її пиху») та уникнути виконання віленських умов (Hrushevskyi, 1997, р. 1333–1334, 1336; Rawita-Gawroński, 1907, р. 8; Wójcik, 1957, р. 374–375; Wójcik, 1959, р. 33). **Врешті поляків влаштовував нейтралітет Війська Запорозького в польсько-московському протистоянні** (Sources on the history of Ukraine-Russia, 1911, с. 420–422).

Результати посольства (Беневський прибув до Чигирин 20 березня 1657 р.) виявилися доволі позитивними (CAHR, f. 354, d. 16, s. LL 33, р. 99–101; Monuments published by the Provisional Commission for the Analysis of Ancient Acts, imperially established under the Governor-General of Kiev, Podolsk and Volyn (Monuments), 1852, р. 136–137; Rawita-Gawroński, 1907, р. 10). Сам Хмельницький у листі до короля, в якому дякував за надіслану грамоту «...з оголошенням своєї милості і пробаченням проступків», висловив задоволення результатами переговорів, під час яких сторони «...старалися всіма мірами, щоб і гідність вашої королівської милості залишилася недоторканою, і наші вольності не були порушені». І хоча, як зазначив гетьман, «...бажання вашої королівської милості не виконані остаточно», на що були вагомі причини, він висловив надію на позитивне розв'язання всіх українсько-польських проблем під час наступних переговорів (Monuments, 1852, р. 138–140; Rawita-Gawroński, 1907, р. 10). У Варшаві це викликало захоплення

(Rawita-Gawroński, 1907, p. 13). Ян Лещинський у листі до краківського столбника в середині червня 1657 р. з оптимізмом повідомляв, що «з козаками є певний мир» (PCzL, s. 388, p. 155; Kubala, 1922, p. 520). Загалом, як зазначає А. Перналь, переговори, проведені Беневським заклали ґрунт для примирення (Pernal, 2013, p. 203).

Насамкінець, об'єктом польської дипломатії виступає також Москва. Останню у Варшаві прагнули підштовхнути до активних дій проти Швеції. Також через Москву намагалися вплинути на позицію Хмельницького. Уже в березні до Москви було відправлено королівського посланця І. Боньковського [Sources on the history of Ukraine-Russia, 1911, p. 434–435; Pernal, 2013, p. 186], а від коронних і литовських вельмож – Комара та Кучерського (Bantysh-Kamenskiy, 1897, p. 132). У квітні туди прибув новий королівський посланець Я. Шумовський (PCzL, s. 2104/III, p.15–19), а в травні 1657 р. – К. Монтремовіч (Horobets, 2001, p. 145–146). Останній, зокрема, передав царю королівську грамоту, в якій містилося прохання змусити Хмельницького порвати з шведським королем та трансільванським князем (Verstiuk, Horobets, Tolochko, 2004, p. 145). З метою максимальної дискредитації Хмельницького в царських очах, посла звертали увагу на угоду гетьмана з Трансільванією, яка передбачала передачу польської корони Дєрждю II Ракочі. Наголошували, що це є прямим порушенням віленських домовленостей та фактичною зрадою царю (Hruschevskiy, 1999, p. 1353; Pernal, 2013, p. 186). А С. Медекша, направлений до Москви на початку серпня 1657 р., мав переконати царське керівництво, що саме дії українського гетьмана є основною перешкодою для скликання сейму, який мав би затвердити віленські постанови (Medeksza, 1875, p. 186–187).

Хоча розрахунки керівництва Речі Посполитої були цілком обґрунтованими (Москва згідно положень Віленської угоди мала б виступити союзником Речі Посполитої в боротьбі зі шведами та змусити Хмельницького, як свого васала, відмовитися від участі в антипольських діях), очікуваної реакції від царського уряду, окрім загальних декларацій про засудження дій Раднотської коаліції, не послідувало. Таку позицію Кремля можна пояснити тим, що успіхи коаліціантів у війні з поляками певною мірою сприяли реалізації його планів. Катастрофічне погіршення становища Речі Посполитої створювало можливості для тиску на її керівництво з метою прискорення практичної реалізації віленських домовленостей. Мета примусити Польщу до виконання статей угоди стає домінуючою в політиці Москви впродовж 1657 – першої половини 1658 р.

Так, стосовно Польщі царський уряд вдається до тактики тиску й шантажу. Користуючись із ситуації, у Москві прагнули добитися якнайшвидшого скликання сейму й давали зрозуміти, що початок активних військових дій московських військ проти Швеції безпосередньо залежить від оперативності Варшави у питанні обрання царя на польський престол. Про це говорив стряпчий Кліментій Ієвлев, який відбув до столиці Польщі на початку березня 1657 р. (Documents about the liberation war of the Ukrainian people

(Documents), 1965, p. 72; Bantysh-Kamenskiy, 1897, p. 132; Kubala, 1917, p. 436). Власне, однією з центральних під час його зустрічей з різними польськими посадовцями та й самим королем виступили тема політики українського гетьмана (Documents, 1965, p. 91–92).

Здійснюючи тиск на польський королівський двір, Москва традиційно прагнула заручитися підтримкою з боку литовської еліти, в якій вбачала свого союзника. Дійсно, частина литовської та білоруської шляхти зайняла відкрито колаборантські позиції. За відповідні «царські ласки» вона готова була визнати зверхність царя. У Москві по відношенню до литовців вдавалися до спроб підкупу. Там не скупилися на обіцянки, подарунки й хабарі. Уже невдовзі після підписання Віленської угоди, 14 листопада 1656 р. царем було відправлено стольника Матвеева і піддячого Первільєва з відповідними пропозиціями в Литву до польного гетьмана Госєвского (Perova, 1998, p. 22). На початку 1657 р. подібні дії спрямовувалися й стосовно Сапєги, до якого прибув А. Нєстеров (RSAAA, f. 79, d. 1, 1656, с. 44.). Тоді ж знову до Госєвского вкотре було направлено Матвеева (RSAAA, f. 79, d. 1, 1656, с. 43, p. 9–12; Bantysh-Kamenskiy, 1897, p. 131–132).

Слід відзначити, що якщо серед польських можновладців було важко очікувати на стійку підтримку ідеї обрання царя на польський престол, то у середовищі литовської знаті ситуація була іншою. Той же Госєвскій говорив Матвееву: «Я готовий присягнути великому государю, готовий присягнути, що буду старатися для проголошення його спадкоємцем короля Яна Казімежа... Якщо государ дасть мені грошей, то я стану закликати начальних людей і військ таємно і присягу дам за всіх» (Kubala, 1922, p. 124; Solovev, 1990, p. 37–38).

Стосовно козацької України московська політика визначалася кількома факторами. Так, на кінець 1656 – на початок 1657 р. намітилися серйозні протиріччя з Чигирином у Білорусі. Успішні дії українського корпусу під керівництвом спочатку Івана Золотаренка, а пізніше – полковника Івана Нечая, встановлення контролю над значною територією з містами Старий Бихів та Чауси, створили передумови для її включення до складу Війська Запорозького. Це жодним чином не відповідало планам Москви. Там розглядали усі території, які були зайняті і московськими, і українськими військами, в якості земель «дарованих Богом» царю. Відтак, царське керівництво розпочало тиснути на Хмельницького з вимогою вивести козацькі полки з Білорусі (ASWR, 1873, p. 179).

Другою важливою проблемою, яка постала в цей час в московсько-українських відносинах, була власне участь козацьких полків у війні Раднотської коаліції проти Польщі. При цьому, демонструючи на вимогу поляків активність (упродовж першої половини 1657 р. відбулося п'ять московських посольств до Чигирини) (Verstiuk, Horobets, Tolochko, 2004, p. 72; Horobets, 2001, p. 145) у Москві не поспішали вдаватися до якихось рішучих дій, хоча тема участі українських полків у поході проти Польщі повсяк-

час піднімалася. Про це йшлося уже під час згадуваного візиту до Чигирина А. Лопухіна (в січні 1657 р.) (ASWR, 1875, р. 393). У царській грамоті до гетьмана, яку до Чигирина привіз В. Кікін, висловлювалася похвала за пильність та віддану службу, проте й містилося застереження, що дії українських військ мають носити виключно оборонний характер, щоб не дати приводу полякам звинуватити Москву в недотриманні домовленостей. При цьому говорилося, що якщо ж король так і не збере обіцяного сейму, тоді цар «...зі всіма своїми військами рушить на Польщу і гетьману пришле наказ виступати» (Hrushevskiy, 1997, р. 1346–1348). Цікавим бачиться наказ Кікіну, щоб той в разі, коли гетьман скаже, що вже вчинено договір з Ракочі і що війська уже виступили в похід проти поляків, передав наказ Хмельницькому, щоб «...все що вони в тім поході заберуть у польського короля, визначні коронні городи, чи то по обох берегах Вісли, чи при угорській границі. – нехай ними володіє наш великий государ». Посол також мав нагадати Хмельницькому його слова про готовність послати в Польщу 300-тисячне військо і посадити царя на польський трон й закликати того пригадати свою обіцянку, вчинити щоб «...Корона Польська з Великим князівством Литовським була під царською рукою» (RSAAA, f. 124, d.1, 1657, с. 4, р. 1–25; ASWR, 1861, р. 597–601; Hrushevskiy, 1997, р. 1349). М. Грушевського зацікавила вказана царська інструкція саме через подвійну політику царського уряду, коли, з одного боку, він докоряє гетьману за його союз з Ракочі, але, з другого, – дає свою згоду на операції проти Польщі за умови, що всі захоплені території перейдуть під владу Москви (Hrushevskiy, 1997, р. 1350).

У Москві не поспішали якимось чином реагувати на дії українського гетьмана, сподіваючись, що в разі успіхів військ Хмельницького, буде створено реальний шанс отримати польську корону. Однак, там не могли не розуміти, що успіхи Раднотської коаліції у війні з Польщею створювали такі ж шанси на сходження на польський престол і для Д'єрдя II Ракочі, а, як уже показувала практика, Хмельницький прагнув визволіти землі включити до складу Війська Запорозького. Очевидно, московські урядовці більше розраховували, що під тиском небезпеки шведсько-трансільвансько-українського вторгнення в Польщу, поляки, шукаючи захисту з боку Москви, стануть поступливішими в питанні реалізації віленських домовленостей щодо корони.

Висновки. Аналіз військово-політичної ситуації, що склалася в ЦСЄ восени 1656 – навесні 1657 р., пов'язаної з укладенням Віленської угоди та утворенням Раднотської антипольської коаліції, доводить, що вона могла привести до кардинальної зміни співвідношення сил в регіоні. Активними учасниками тогочасного військового та політичного протистояння стали Річ Посполита, Московія та Українська держава, які намагалися всіма засобами реалізувати свої державні інтереси. І якщо для Чигирина вони полягали в створенні умов для визволення усіх українських земель з-під влади Польщі, а для останньої гостро постало питання самого існування, то в Москві роз-

робляли різні плани реалізації імперської ідеї. Там прагнули скористатися з кризи Речі Посполитої (тут і антипольське повстання в Україні, і шведський «Потоп», і внутрішні протиріччя, які розхитували польсько-литовську державу, і, врешті, наступ держав Раднотської коаліції) для усунення свого головного суперника в регіоні, а в ідеалі його просто поглинути.

Список використаних джерел і літератури:

Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные археографическою комиссиею (1861). (3). Санкт-Петербург: Тип. П. А. Кулиша. 620 с.

Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные археографическою комиссиею (1873). (7). Санкт-Петербург: Тип. В. В. Пратц. 398 с.

Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные археографическою комиссиею (1875). (8). Санкт-Петербург: Тип. В. В. Пратц. 419 с.

Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные археографическою комиссиею (1879). (11). Санкт-Петербург: Тип. М. Этингера. 820 с.

Акты, собранные в библиотеках и архивах Российской империи археографическою экспедицією Императорской академіи наук (1836). (4). Санкт-Петербург: Тип. II Отд'Бленія Собственной Е. И. В. Канцелярії. 500 с.

Бантыш-Каменский, Н. Н. (1897). *Обзор внешних сношений России (по 1800 г.)*. (3). Москва: Тип. Э. Лисснера и Ю. Романа, 319 с.

Бростовский, П. К. (1866). *Дневник дороги на Комиссию в Вильну 1656 года, с само-го акта Комиссии наскоро списаного. Сборник Муханова*. (2-е изд.). Санкт-Петербург, 483–542.

Верстюк, В. Ф., Горобець, В. М. & Толочко, О. П. (2004). Українські проекти в Російській імперії. *Україна і Росія в історичній ретроспективі*. (в 3-х т., Т.1). Київ: Наук. думка, 510 с.

Гебей, III. *Трансильванско-русские отношения в XVII в.* URL: http://www.russtudies.hu/php/upload/File/06Gebei-OR_kesz_jav.pdf (дата звернення: 22.04.2012 р.).

Горобець, В. (2001). *Еліта козацької України в пошуках політичної легітимації: стосунки з Москвою та Варшавою, 1654–1665*. Київ: Ін-т іст. Укр. НАН України, 533 с.

Горобець, В. (2017). *Зірки та терени козацької революції. Історія звитяг та поразок*. Харків: Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 480 с.

Грушевський, М. С. (1997). *Історія України-Руси*. (в 11 т., 12 кн., Т.9-2). Київ: Наук. думка, 776 с.

Гурбик, А. (2007). Основні етапи та наслідки походу українських військ в Польщу 1657 р. *Terra Cossacorum: студії з давньої і нової історії України*. Науковий збірник на пошану доктора історичних наук, професора Валерія Степанкова. (сс. 196-222). Київ: Ін-т іст. Укр. НАН України.

Дзира, Я. І. (Підг. вид.). (1971). *Літопис Самовидця*. Київ: Наук. думка, 208 с.

Документи про визвольну війну українського народу. 1648-1654 рр. (1965). Київ: Наук. думка, 827 с.

Кордуба, М. (Упорядн.). (1911). *Жерела до історії України-Руси*. (12). Львів: Друк. Наукового товариства імені Шевченка, 546 с.

Липинський, В. (1991). *Україна на переломі 1657–1659. Замітки до історії українського державного будівництва в XVII-ім столітті*. Філадельфія: Східно-Європейський дослідний інститут ім. В. К. Липинського, 346 с.

Мицик, Ю. (Упорядн.). (2015). *Джерела з історії Національно-визвольної війни українського народу 1648-1658 рр.* (Т. 4: 1655-1658 рр.). Київ: Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, 540 с.

Памятники, изданные Временною Комиссиею для разбора древнихъ актовъ, высочайше учрежденною при Киевскомъ, Подольскомъ и Волынскомъ Генераль-Губернаторъ. (1852). (3). Киевъ: Университетская тип., 438 с.

Перналь, А. (2013). *Річ Посполита двох народів і Україна: дипломатичні відносини 1648–1659 рр.* Київ: Видавничий дім «КМ Академія», 400 с.

Перова, О. А. (1998). К истории русско-польских дипломатических отношений середины XVII в.: посольства стольника А. С. Матвеева к литовскому гетману В. К. Гонсевскому 1656 и 1657 гг. *Проблемы истории России.* (т. 2, сс. 20-33). Екатеринбург: Волот.

Полное собрание законов Российской имперіи, повелением государя императора Николая Павловича составленное. (1830). (собр. I. с 1649 по 12 декабря 1825 года, т. 1). Санкт-Петербургъ: Тип. II Отдѣленія Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1029 с.

Российский государственный архив древних актов.

Русская историческая библиотека, издаваемая археографическою комиссиею. (1884). (8). Санкт-Петербургъ: Тип. Ф. Г. Елкомскаго и К°, 1292 с.

Сагановіч, Г. (1995). *Невядома вайна: 1654–1667.* Менск: Навука і тэхніка, 144 с.

Смирнов, В. Д. (1887). *Крымское ханство под верховенством Оттоманской Порты до начала XVIII века.* Санкт-Петербург: Университетская типография в Казани. 772 с.

Соловьев, С. М. (1990). *История России с древнейших времен. Сочинения.* (в 18 кн., кн. 6, т. 11-12). Москва: Мысль, 671 с.

Федорук, Я. (2003). Переговори Речі Посполитої з Москвою і укладення Віленського миру (1654–1656). *Переяславська рада 1654 року (Історіографія та дослідження)* (сс. 796-861). Київ: Смолоскип.

Флоря, Б. Н. (2000). 50-е гг. XVII в. в истории международных отношений в Центральной части Евразии и задачи публикации материалов о деятельности русской и украинской дипломатии в эти годы. *Русская и украинская дипломатия в Евразии: 50-е годы XVII века* (сс. 9-23). Москва: Ин-т славяновед. РАН.

Флоря, Б. Н. (2010). *Русское государство и его западные соседи (1655–1661 гг.).* Москва: Индрик, 656 с.

Хаванова, О. В. (2007). Трансильванское княжество в период русско-польского конфликта из-за Украины в 50-е годы XVII в. *Русская и украинская дипломатия в международных отношениях в Европе середины XVII века* (сс. 341-365). Москва: Гуманитарий.

Центральний державний історичний архів України, м. Київ.

Чухліб, Т. (2003). *Гетьмани і монархи. Українська держава в міжнародних відносинах 1648–1714 рр.* Київ: Ін-т іст. Укр. НАН України, 518 с.

Шевченко, Ф. П. (2014). Русские воеводы на Украине: Очерки взаимоотношений Украины и Московского государства во второй половине XVII столетия. *Історичні студії: Збірка вибраних праць і матеріалів (До 100-річчя від дня народження)* (сс. 41-318). Київ: Ін-т іст. Укр. НАН України.

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie.

Biblioteka Muzeum Książąt Czartoryskich w Krakowie.

Kubala, L. (1917). *Wojna brandenburska I najazd Rakoczego w roku 1656 i 1657*. Szkiców historycznych. (V). Lwów: H. Altenberg, G. Seueart, E. Wende i SP, 439 s.

Kubala, L. (1922). *Wojny duńskie i pokój Oliwski 1657–1660*. Szkiców historycznych. (VI). Lwów: Księgarnia wydawnicza H. Altenberga, 651 s.

Medeksa, S. F. (1875). *Księga Pamiętnicza wydarzeń zaszłych na Litwie 1654–1668*. Kraków: W drukarni C. K. Uniwersytetu Jagiell, 526 s.

Nagielski, M. (2014). Rywalizacja polsko-rosyjska w dobie potopu w kontekście wojny obu państw ze szwecją w latach 1656–1661. *Петербургские славянские и балканские исследования*, 1 (январь–июнь), 98–117.

Rawita-Gawroński, F. R. (1907). *Próba pojednania z Rusią. Poselstwo Bieniewskiego: od śmierci B. Chmielnickiego do umowy chadziackiej*. Kraków: G. Gebethner i Spółka, 93 s.

Rudawski, W. J. (1855). *Historja polska od śmierci Władysława IV aż do pokoju oliwskiego, czyli dzieje panowania Jana Kazimierza od 1648 do 1660 r.* (2). Petersburg, Mohylew: Nakładem Bolesława Maurycego Wolffa, 459 s.

Wójcik, Z. (1982). Dyplomacja polska w okresie wojen drugiej połowy XVII wieku (1648–1699). *Historia dyplomacji polskiej*. (2, ss. 163–330). Warszawa: PWN.

Wójcik, Z. (1957). Polska i Rosja wobec wspólnego niebezpieczeństwa szwedzkiego w okresie drugiej wojny północnej 1655–1660. *Polska w okresie drugiej wojny północnej 1655–1660*. (1, ss. 331–378). Warszawa: PWN.

Wójcik, Z. (1959). *Traktat andruszowski i jego geneza*. Warszawa: PWN, 281 s.

References:

Akty, odnosyashchiesya k istorii Yuzhnoy i Zapadnoy Rossii, sobrannyye i izdannyye arkeograficheskoyu komissiyeyu [Acts relating to the history of Southern and Western Russia, collected and published by the archaeographic commission]. (1861). (3). Sankt-Peterburg: Tip. P. A. Kulisha. 620 c. [in Russian].

Akty, odnosyashchiesya k istorii Yuzhnoy i Zapadnoy Rossii, sobrannyye i izdannyye arkeograficheskoyu komissiyeyu. (1873). (7). Sankt-Peterburg: Tip. V. V. Pratts. 398 c. [in Russian].

Akty, odnosyashchiesya k istorii Yuzhnoy i Zapadnoy Rossii, sobrannyye i izdannyye arkeograficheskoyu komissiyeyu. (1875). (8). Sankt-Peterburg: Tip. V. V. Pratts. 419 s. [in Russian].

Akty, odnosyashchiesya k istorii Yuzhnoy i Zapadnoy Rossii, sobrannyye i izdannyye arkeograficheskoyu komissiyeyu [Acts relating to the history of Southern and Western Russia, collected and published by the archaeographic commission]. (1879). (11). Sankt-Peterburg: Tip. M. Etingera. 820 c. [in Russian].

Akty, sobrannyye v bibliotekakh i arkhivakh Rossiyskoy imperii arkeograficheskoyu ekspeditsiyeyu Imperatorskoy akademii nauk [Acts collected in the libraries and archives of the Russian Empire by the archaeographic expedition of the Imperial Academy of Sciences]. (1836). (4). Sankt-Peterburg: Tip. II Otdeleniya Sobstvennoy Ye. I. V. Kantselyarii. 500 s. [in Russian].

Bantysh-Kamenskiy, N. N. (1897). *Obzor vneshnikh snosheniy Rossii (po 1800 g.)* [Review of external relations of Russia (up to 1800)]. (3). Moskva: Tip. E. Lissnera i Yu. Romana, 319 s. [in Russian].

Brostovskiy, P. K. (1866) *Dnevnik dorogi na Komissiyu v Vilnu 1656 goda, s samogo akta Komissii naskoro spisano* [Diary of the road to the Commission in Vilna in 1656, from

the very act of the Commission hastily written off]. *Sbornik Mukhanova*. Sankt-Peterburg, 483–542 [in Russian].

Verstiuk, V. F., Horobets, V. M. & Tolochko, O. P. (2004). *Ukrainski proekty v Rosiiskii imperii* [Ukrainian projects in the Russian Empire]. *Ukraina i Rosiia v istorychnii retrospektyvi*. (v 3-kh t., T.1). Kyiv: Nauk. dumka, 510 s. [in Ukrainian].

Gebei, Sh. *Transilvansko-russkie otnosheniya v XVII v.* [Transylvanian-Russian relations in the 17th century]. Retrieved from http://www.russtudies.hu/php/upload/File/06Gebei-OR_kesz_jav.pdf [in Russian].

Horobets, V. (2001). *Elita kozatskoi Ukrainy v poshukakh politychnoi lehitymatsii: stosunky z Moskvou ta Varshavoiu, 1654–1665* [The elite of Cossack Ukraine in search of political legitimacy: relations with Moscow and Warsaw, 1654–1665]. Kyiv: In-t ist. Ukr. NAN Ukrainy, 533 s. [in Ukrainian].

Horobets, V. (2017). *Zirky ta tereny kozatskoi revoliutsii. Istoriia zvytiakh ta porazok* [Stars and territories of the Cossack revolution. History of victories and defeats]. Kharkiv: Knyzhkovyi klub «Klub simeinoho dozvillia», 480 s. [in Ukrainian].

Hrushevskiy, M. S. (1997). *Istoriia Ukrainy-Rusy* [History of Ukraine-Russia] (v 11 t., 12 kn., T.9-2). Kyiv: Nauk. dumka, 776 s. [in Ukrainian].

Hurbyk, A. (2007) *Osnovni etapy ta naslidky pokhodu ukrainskykh viisk v Polshchu 1657 r.* [The main stages and consequences of the march of Ukrainian troops in Poland in 1657.]. *Terra Cossacorum: studii z davnoi i novoi istorii Ukrainy*. Naukovyi zbirnyk na poshanu doktora istorychnykh nauk, profesora Valerii Stepankova. (ss. 196-222). Kyiv: In-t ist. Ukr. NAN Ukrainy, [in Ukrainian].

Dzyra, Ya. I. (Pidh. vyd.). (1971). *Litopys Samovydsia* [Chronicle of the Seer]. Kyiv: Nauk. dumka. 208 s. [in Ukrainian].

Dokumenty ob osvoboditel'noy voyne ukrainskogo naroda [Documents about the liberation war of the Ukrainian people]. 1648–1654 gg. (1965). Kyiv: Nauk. Dumka, 827 c. [in Russian].

Korduba, M. (Uporiadn.). (1911). *Zherela do ystorii Ukrainy-Rusy* [Sources on the history of Ukraine-Russia]. (12). Lviv: Druk. Naukovoho tovarystva ymeni Shevchenka. 546 s. [in Ukrainian].

Lypynskiy, V. (1991). *Ukraina na perelomi 1657–1659. Zamitky do istorii ukrainskoho derzhavnogo budivnytstva v XVII-im stolitti* [Ukraine at the turn of 1657–1659. Notes on the history of Ukrainian state building in the XVII century]. Filadelfia: Skhidno-Yevropeyskyi doslidnyi instytut im. V. K. Lypynskoho, 346 s. [in Ukrainian].

Mytsyk, Yu. (Uporiadn.). (2015). *Dzherela z istorii Natsionalno-vyzvolnoi viiny ukrainskoho narodu 1648–1658 rr.* [Sources on the history of the National Liberation War of the Ukrainian people 1648–1658]. (T. 4: 1655–1658). Kyiv: In-t ukrainskoi arkhеоhrafii ta dzhereloznavstva im. M. S. Hrushevskoho. 540 s. [in Ukrainian].

Pamyatniki, izdannye Vremennoyu Komissieyu dlya razbora drevnikh aktov, vysochayshe uchrezhdennoyu pri Kievskom, Podolskom i Volynskom General-Gubernatore [Monuments published by the Provisional Commission for the Analysis of Ancient Acts, imperially established under the Governor-General of Kiev, Podolsk and Volyn]. (1852). (3). Kyiv: Universitetskaya tip., 438 s. [in Russian].

Pernal, A. (2013). *Rich Pospolyta dvokh narodiv i Ukraina: dyplomatychni vidnosyny 1648–1659 rr.* [The Commonwealth of Two Nations and Ukraine: Diplomatic Relations of 1648–1659]. Kyiv: Vydavnychiy dim «KM Akademiia», 400 s. [in Ukrainian].

Perova, O. A. (1998). K istorii rusko-polskikh diplomaticheskikh otnosheniy serediny XVII v.: posolstva stolnika A. S. Matveeva k litovskomu getmanu V. K. Gonsevskomu 1656 i

1657 gg. [On the history of Russian-Polish diplomatic relations in the middle of the 17th century: the embassies of the steward A. S. Matveyev to the Lithuanian hetman V. K. Gonsevsky in 1656 and 1657.] *Problemy istorii Rossii*. (t. 2, ss. 20-33). Yekaterinburg: Volot. [in Russian].

Polnoe sobranie zakonov Rossiyskoy imperii, povelaniem gosudarya imperatora Nikolaya Pavlovicha sostavlennoe [Complete collection of laws of the Russian Empire, by order of the Emperor Nicholas Pavlovich, compiled]. (1830). (sobr. I. S 1649 po 12 dekabrya 1825 goda, t. 1). Sankt-Peterburg: Tip. II Otdeleniya Sobstvennoy Yego Imperatorskogo Velichestva Kantselyarii, 1029 s. [in Russian].

Rossiyskiy gosudarstvennyy arkhiv drevnikh aktov [Russian State Archive of Ancient Acts]. [in Russian].

Russkaya istoricheskaya biblioteka, izdavaemaya arkheograficheskoyu komissieyu [Russian Historical Library, published by the Archaeographic Commission]. (1884). (8). Sankt-Peterburg: Tip. F. G. Yelkomskaго i Ko, 1292 s. [in Russian].

Saganovich, G. (1995). *Nevyadomaya vayna: 1654–1667* [Unknown War: 1654–1667]. Mensk: Navuka i tekhnika, 144 s. [in Belarus].

Solovev, S. M. (1990). *Istoriya Rossii s drevneyshikh vremen* [History of Russia since ancient times]. *Sochineniya*. (v 18 kn., kn. 6, t. 11-12). Moskva: Mysl, 671 s. [in Russian].

Fedoruk, Ya. (2003). *Perehovory Rechi Pospolytoi z Moskvoyu i ukladennia Vilenskoho myru (1654–1656)* [Negotiations of the Polish-Lithuanian Commonwealth with Moscow and the conclusion of the Peace of Vilnius (1654–1656)]. *Pereiaslavska rada 1654 roku (Istoriografiia ta doslidzhennia)* (ss. 796-861). Kyiv: Smoloskyp. [in Ukrainian].

Florya, B. N. (2000). 50-e gg. XVII v. v istorii mezhdunarodnykh otnosheniy v Tsentralnoy chasti Yevrazii i zadachi publikatsii materialov o deyatelnosti russkoy i ukrainskoy diplomatii v eti gody [50s XVII century. in the history of international relations in the Central part of Eurasia and the tasks of publishing materials on the activities of Russian and Ukrainian diplomacy during these years]. *Russkaya i ukrainskaya diplomatiya v Yevrazii: 50-e gody XVII veka* (ss. 9-23). Moskva: In-t slavyanoved. RAN. [in Russian].

Florya, B. N. (2010). *Russkoe gosudarstvo i ego zapadnye sosedi (1655–1661 gg.)* [The Russian state and its western neighbors (1655–1661)]. Moskva: Indrik, 656 s. [in Russian].

Khavanova, O. V. (2007). *Transilvanskoe knyazhestvo v period russko-polskogo konfliktu iz-za Ukrainy v 50-e gody XVII v.* [Transylvanian principality during the period of the Russian-Polish conflict over Ukraine in the 50s of the 17th century.]. *Russkaya i ukrainskaya diplomatiya v mezhdunarodnykh otnosheniyakh v Yevrope serediny XVII veka* (ss. 341-365). Moskva: Gummanitariy. [in Russian].

Tsentral'nyy derzhavnyy istorychnyy arkhiv Ukrayiny (Kyiv) [Central State Historical Archive of Ukraine (Kyiv)]. [in Ukrainian].

Chukhlib, T. (2003). *Hetmany i monarkhy. Ukrainska derzhava v mizhnarodnykh vidnosynakh 1648–1714 rr.* [Hetmans and monarchs. Ukrainian state in international relations in 1648–1714]. Kyiv: In-t ist. Ukr. NAN Ukrayiny, 518 s. [in Ukrainian].

Shevchenko, F. P. (2014). *Russkie vovody na Ukraine: Ocherki vzaimootnosheniy Ukrainy i Moskovskogo gosudarstva vo vtoroy polovine XVII stoletiya* [Russian Voivods in Ukraine: Essays on Relations between Ukraine and the Moscow State in the Second Half of the 17th Century]. *Istorychni studii: Zbirka vybranykh prats i materialiv (Do 100-richchia vid dnia narodzhennia)* (ss. 41-318). Kyiv: In-t ist. Ukr. NAN Ukrayiny. [in Russian].

Archiwum Główny Akt Dawnych w Warszawie. [in Polish].

Biblioteka Muzeum Książąt Czartoryskich w Krakowie. [in Polish].

Kubala, L. (1917). *Wojna brandenburska I najazd Rakoczego w roku 1656 i 1657*. Szkiców historycznych. (V). Lwów: H. Altenberg, G. Seueart, E.Wende i SP, 439 s. [in Polish].

Kubala, L. (1922). *Wojny duńskie i pokój Oliwski 1657–1660*. Szkiców historycznych. (VI). Lwów: Księgarnia wydawnicza H. Altenberga, 651 s. [in Polish].

Medeksza, S. F. (1875). *Księga Pamiętnicza wydarzeń zaszłych na Litwie 1654–1668*. Kraków: W drukarni C. K. Uniwersytetu Jagiel, 526 s. [in Polish].

Nagielski, M. (2014). Rywalizacja polsko-rosyjska w dobie potopu w kontekście wojny obu państw ze szwecją w latach 1656–1661. *Петербургские славянские и балканские исследования*, 1 (январь–июнь), 98–117. [in Polish].

Rawita-Gawroński, F. R. (1907). *Próba pojednania z Rusią. Poselstwo Bieniewskiego: od śmierci B. Chmielnickiego do umowy chadziackiej*. Kraków: G. Gebethner i Spółka, 93 s. [in Polish].

Rudawski, W. J. (1855). *Historja polska od śmierci Władysława IV aż do pokoju oliwskiego, czyli dzieje panowania Jana Kazimierza od 1648 do 1660 r.* (2). Petersburg, Mohylew: Nakładem Bolesława Maurycego Wolffa, 459 s. [in Polish].

Wójcik, Z. (1982). *Dyplomacja polska w okresie wojen drugiej połowy XVII wieku (1648–1699)*. *Historia dyplomacji polskiej*. (2, ss. 163–330). Warszawa: PWN. [in Polish].

Wójcik, Z. (1957). Polska i Rosja wobec wspólnego niebezpieczeństwa szwedzkiego w okresie drugiej wojny północnej 1655–1660. *Polska w okresie drugiej wojny północnej 1655–1660*. (1, ss. 331–378). Warszawa: PWN. [in Polish].

Wójcik, Z. (1959). *Traktat andruszowski i jego geneza*. Warszawa: PWN, 281 s. [in Polish].

Отримано: 10.09.2021

DOI 10.32626/2309-2254.2021-33.103–112

УДК 94:32(470+571)«1904»

ТИМОФІЙКО Сергій – аспірант кафедри архівознавства, спеціальних історичних та правознавчих дисциплін Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, вул. Татарська, 14, м. Кам'янець-Подільський, індекс 32300, Україна (serhijtemofijko@gmail.com)

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-3833-0235>

ResearcherID AAY-5777-2021

ТІМОФІЙКО Serhij – PhD-student of the Department of Archival Studies, Special Historical and Legal Disciplines, Kamianets-Podilskyi National Ivan Ohienko University, 14 Tatars'ka Street, Kamianets-Podilskyi, index 32300, Ukraine (serhijtemofijko@gmail.com)

Бібліографічний опис статті: Тимофійко, С. (2021). Дискусії стосовно національного питання політичного устрою та координації антисамодержавних сил у Російській імперії на Паризькій конференції революційних та опозиційних партій (30 вересня – 9 жовтня 1904 р.). *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: історичні науки*, (33), 103–112.